

RIMOKATOLIČKA ŽUPA NOVOG BRDA U KASNOM SREDNJEM VIJEKU*

Miljan GOGIĆ
Istorijski institut Univerziteta Crne Gore
Podgorica, Crna Gora

UDK: 262.2:930.85(497 Kotor)“13“
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 28. svibnja 2016.

Vođeni ekonomskim interesima, još od sredine XIII. stoljeća, u unutrašnjost srpske srednjovjekovne države počeli su se naseljavati rudari Sasi, a za njima i trgovci iz primorskih gradova. U toj novoj sredini oni će organizirati svoje zajednice, težeći da u njima okupe rimokatoličko stanovništvo, trajno ili privremeno nastanjeno u trgovima i rudnicima. Novo Brdo će od sredine XIV. stoljeća zadobiti prvo mjesto po važnosti među već tada brojnim rimokatoličkim zajednicama u unutrašnjosti Srbije. Upravo će ovaj trg i rudnik, sa značajnom rimokatoličkom kolonijom, među prvima osjetiti posljedice slabljenja i raspada srpske srednjovjekovne države. Nalazeći se na jednom od glavnih pravaca turskih prodora i privlačeći ih svojim bogatstvom, Novo Brdo bit će cilj turskih pljačkaških odreda, najvjerojatnije još za života posljednjeg vladara iz dinastije Nemanjića. Osnovna tema ovog rada jest prikaz stanja u kojem se nalazila rimokatolička zajednica u Novom Brdu tijekom osmog desetljeća XIV. stoljeća, o čemu govori i pismo Pape Urbana VI. iz veljače 1381. godine upućeno kotorskom biskupu. Turski napadi koji su uslijedili tijekom osmog desetljeća XIV. stoljeća iz korijena će izmijeniti život cjelokupnog stanovništva toga kraja. Tada će neki Kotoranin unutar novobrdске tvrđave sagraditi crkvu posvećenu svetom Nikoli. Dok su trajali turski napadi, istodobno su provođene i neke aktivnosti s ciljem podvrgavanja vjerskog života u novobrdskoj župi jurisdikciji jedne osobe, rektoru crkve svete Marije. Ta crkva bila je napuštena tijekom prvih turskih napada i u narednom razdoblju nastojalo se postići ujedinjenje ovih dvaju novobrdskih crkava.

Gljučne riječi: Novo Brdo, Kotor, crkva svetog Nikole, crkva svete Marije, Marička bitka, Turci.

Etnička i vjerska struktura unutrašnjosti srpske srednjovjekovne države počela se mijenjati kada su se u nju počeli naseljavati Sasi – rudari njemačkog podrijetla. O bližim okolnostima njihova dolaska na prostor Balkana ne postoji općeprihvaćeno mišljenje u znanosti. Dubrovčanin Mavro Orbin smatrao je da su Sasi došli na poziv srpskog vladara, koji je želio uz njihovu pomoć ekonomski ojačati zemlju.¹ Drugo, reklo bi se manje prihvatljivo mišljenje jest da su oni

* Rad je nastao kao rezultat aktivnosti na realizaciji nacionalnog znanstvenog projekta „Društvena istorija i kulturno istorijsko nasleđe Crne Gore od ranog srednjeg vijeka do početka 19. vijeka“, koji financiraju Ministarstvo nauke i Ministarstvo kulture Republike Crne Gore.

¹ Mavro ORBIN, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd, 1967., 24.



došli iz Transilvanije, sklanjajući se pred Tatarima oko 1241./1242. godine.² Oni su došli i pokrenuli rudarsku aktivnost svakako prije sredine XIII. stoljeća, povodeći se tragovima antičkog rudarenja.

Rudarska proizvodnja najprije će biti pokrenuta na području Brskova, u podnožju planine Bjelasice.³ Ubrzo će mogućnost trgovine metalima iz ovog rudnika i dopremanja razne robe iz primorja, koja bi se mogla prodati na brskovskom trgu, privući pažnju prije svega kotorskih i dubrovačkih trgovaca koji će pohoditi ovo rudarsko mjesto. S vremenom će se broj Sasa, Dubrovčana, Kotorana i Mlečana u Brskovu uvećati u toj mjeri da će njihova zajednica predstavljati značajnu župu.⁴ Daljim razvojem rudarstva i otvaranjem novih rudnika, što je bilo praćeno razvojem trgovine, krajem XIII. stoljeća formirat će se u Srbiji nove rimokatoličke župe, ali će kasnije broj župa biti neovisan o broju rudnika. U pismu pape Benedikta IX. iz 1303. godine spominju se, osim ove župe u Brskovu, njih još četiri – u Rudniku, Rogozni, Trepči i Gračanici (*de Bristonia, de Rudinico, de Rogosna, et de Trepzo et de Grazaniza*), koje su od vremena nastanka priznavale vlast kotorskog episkopa.⁵ Polovicom XIV. stoljeća se u pismu pape Klimenta VI. od 7. siječnja 1346. godine kao rimokatoličke župe u Srbiji navode Prizren, Novo Brdo, Janjevo, Koporići, Plana, Ostraća, Brskovo i Rudnik.⁶ Od vremena osnivanja su rimokatoličke župe u unutrašnjosti Srbije bile uzrokom antagonizama između Katorske biskupije i Barske nadbiskupije zbog jurisdikcije nad njima.⁷

² Mihailo DINIĆ, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni I*, Beograd, 1955., 1 – 27.

³ Sima ĆIRKOVIĆ, Dušanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Ruža ĆUK, *Staro srpsko rudarstvo*, Beograd, 2002.; Miljan GOGIĆ, „Rudarska proizvodnja u srednjovekovnom Brskovu“, *Istorijski zapisi*, sv. 4, god. LXXXIII, Podgorica, 2010., 195 – 213.

⁴ Sima ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije u srednjovekovnoj Srbiji“, *Rabotnici, Vojnici, Duhovnici*, Beograd, 1997., (dalje: S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“) 240 – 258; Katarina MITROVIĆ, „Katolička parohija u Brskovu“, *Mileševski zapisi*, sv. 9, Prijepolje, 2009., 25 – 36.

⁵ Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I*, Romae, 1859., (dalje, A. THEINER, *Vetera monumenta I*), 408, № DCXLIX; Ivan BOŽIĆ, „O jurisdikciji kotorske dijeceze u srednjovjekovnoj Srbiji“, *Spomenik SAN*, sv. 103, Beograd, 1953., (dalje: I. BOŽIĆ, „O jurisdikciji kotorske dijeceze“), 11 – 16. Pretisak: I. BOŽIĆ, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd, 1979., 15 – 27, 17; S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 244.

⁶ A. THEINER, *Vetera monumenta I*, 701, № MLXI; I. BOŽIĆ, „O jurisdikciji kotorske dijeceze“, 17; S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 244.

⁷ I. BOŽIĆ, „O jurisdikciji kotorske dijeceze“, 15 – 27; Katarina MITROVIĆ, „O jurisdikciji kotorske episkopije nad katoličkim crkvama u Novom Brdu i Janjevu za vreme Despotovine“, *Moravska Srbija*, Kruševac, 2007., (dalje: K. MITROVIĆ, „O jurisdikciji kotorske episkopije“) 127 – 141; Katarina MITROVIĆ, „Sukob barskog arhiepiskopa i kotorskog episkopa oko jurisdikcije nad katoličkim parohijama u srednjovekovnoj Srbiji“, *Spomenica akademika Sime Ćirkovića*, Beograd, 2011., 289 – 305.



Predmet ovog rada predstavlja prilog proširivanju znanstvenih saznanja o rimokatoličkoj župi u srednjovjekovnom Novom Brdu i prošlosti ovog grada s kraja XIV. i početka XV. stoljeća.⁸

Smješteno u srednjovjekovnoj Topolnici Novo Brdo je, s obližnjim Janjevom, predstavljalo jedno od najznačajnijih gospodarskih središta srednjovjekovne Srbije zahvaljujući prije svega rudarskoj proizvodnji. Trg Novo Brdo nastao je u razdoblju između 1304. i 1319. godine, kada se ono po prvi puta posredno navodi u dubrovačkoj građi.⁹ Najstarije izravno spominjanje ovog rudnika i trgovačkog središta, u kojem će biti i kovnica novca, datira iz 1326. godine.¹⁰ O intenzivnoj rudarskoj proizvodnji toga vremena najbolje svjedoče brojna šljakišta u bližoj i daljoj okolici grada, kao i toponimija koja ukazuje na nekadašnju rudarsku proizvodnju. U vrijeme kada se spominje kao mjesto u kojem živi rimokatoličko stanovništvo i obitava njihova zajednica, Novo Brdo za sobom ima već nekoliko desetljeća dinamičnog gospodarskog razvoja. Vrhunac svoga razvitka dostići će za srpske despotovine. Godine 1412. u Novom je Brdu donesen *Zakon o rudnicima* koji, osim odredbi o rudarstvu, sadrži i zakonske propise o uređenju i životu u Novom Brdu po ugledu na druge rudarsko-trgovačke centre.¹¹ U svojim zapisima iz prve polovice XV. stoljeća suvremenici su isticali veličinu Novog Brda i prihode koje su srpska despotovina, i kasnije Turci, imali od njega.¹²

Rudarska proizvodnja i trgovina doprinijele su intenzivnom razvoju ovog grada, odnosno njegova utvrđenja.¹³ Glavnu riječ u tim aktivnostima imali su

⁸ Najsveobuhvatniji popis izvora i literature o Novom Brdu nalazi se u monografiji Vojislav S. JOVANOVIĆ, Sima ĆIRKOVIĆ, Emina ZEČEVIĆ, Vujadin IVANIŠEVIĆ, Vesna RADIĆ, *Novo Brdo*, Beograd, 2004., 250 – 258.

⁹ Mihailo DINIĆ, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni II*, Beograd, 1962., (dalje: M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*) 37, 96; S. ĆIRKOVIĆ, D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, R. ČUK, *Staro srpsko rudarstvo*, 39 – 42.

¹⁰ Tadija SMIČIKLAS, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae IX*, Zagreb, 1911., 278, 279, № 227; M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 37.

¹¹ *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, izdao i uvod N. Radojčić, Beograd, 1962.; B. MARKOVIĆ, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića. Prevod i pravno-istorijska studija*, Beograd, 1985.

¹² B. DE LA BROKIJER, *Putovanje preko mora*, prijevod i komentar M. Rajčić, Beograd, 1950.; *Critobuli imbrione historiae*, DIETHER RODERICH REINSCH, ed. Walter de Gruyter, Berlin and New York, 1983; *Ducae Michaelis Duce nepotis Historia Byzantina*, Rec I. Bekkerus, Bonnae, 1834; *Laonici Chalcocondilae Historiarum Demonstrationes*, ed E. Derko II, 2, Budapest, 1927; Konstantin Filozof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskoga, izdao V. Jagić, *Glasnik SUD*, sv. 42, Beograd 1875, 223 – 328; *Konstantin Mihailović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska bronika*, predgovor, prijevod i napomene Đ. Živanović, Beograd, 1966.

¹³ Novo Brdo spadalo je u najbolje utvrđene srednjovjekovne gradove unutrašnjosti Balkana. Tvrdava, čiji zidovi i danas svjedoče o nekadašnjoj grandioznosti, sastojala se od dva dijela koja su zajedno predstavljala fortifikacijsku cjelinu. Gornji ili mali grad bio je manjih dimenzija (dužine oko 50 i



predstavnicima katoličkog stanovništva, na prvom mjestu Sasi, zatim Dubrovčani, Kotorani i trgovci iz drugih primorskih gradova. Kasnije će i domaće stanovništvo uzeti značajnijeg udjela u trgovini i rudarskom poduzetništvu u Novom Brdu.

Znanstvena javnost je u prilici upoznati se s dokumentom čiji sadržaj daje malo poznatu sliku iz prošlosti novobrdске župe, samog grada i njegove okolice, u razdoblju koje je prethodilo devetom desetljeću XIV. stoljeća. U pitanju je pismo pape Urbana VI. upućeno kotorskom episkopu 8. veljače 1381. godine. Ono je sačuvano u prijepisu u rukopisu koji se nalazi u Arhivu HAZU-a u Zagrebu.¹⁴ Bit ili okosnica pisma je podrška pape Urbana VI. rektoru crkve svete Marije u tome da mu se novoizgrađena kapela svetog Nikole u novobrdskoj tvrđavi podčini u upravnom smislu. Za to se trebao pobrinuti kotorski episkop u čijoj su dijecezi bile navedene crkve. Pismo osvjetljava neka događanja u novobrdskoj župi tijekom osmog desetljeća XIV. stoljeća. Stvorena je pouzdana osnova da se s velikom sigurnošću mogu razriješiti neka pitanja koja se odnose na vrijeme izgradnje pojedinih sakralnih objekata u Novom Brdu i njihovu identifikaciju. Osim činjenica koje se odnose na župu i njezino postojanje, sadržaj pisma predstavlja vrlo dragocjen izvor informacija za događanja na prostoru Novog Brda koja su uslijedila nakon Maričke bitke, razdoblja oskudno zastupljenog u suvremenim izvorima.¹⁵

Crkva svete Marije dugo je bila jedini hram rimokatoličke zajednice u Novom Brdu. Budući da se nalazila duboko u unutrašnjosti srpske srednjovjekovne države, bila je predmet osobite brige Rimokatoličke crkve. O njoj se 1368. godine raspravljalo na papskoj kuriji u Avignonu. Problem s kojim se ona tada,

širine oko 45 metara), ali znatno bolje utvrđen. Veću površinu zauzimao je donji, odnosno veliki grad (oko 180 x 95 m). Đurđe BOŠKOVIĆ, „Novo Brdo“, *Godišnjak Muzeja Južne Srbije* sv 1, Skoplje, 1939., 161 – 168; Ivan ZDRAVKOVIĆ, „Grad Novo Brdo“, *Umetnički pregled*, sv. 10, Beograd, 1939., 300 – 303.

¹⁴ HR – Arhiv HAZU u Zagrebu, Zbirka hrvatsko – latiničkih rukopisa i kodeksa, *Memorie sulle Bocche di Cattaro concernenti il Culto*, I. d 54., sv. I, *Institutio Urbani VI novae parochialis in Novo Monte die 8 februari anno 1381. (in Servia)* (dalje: Arhiv HAZU, I. d 54. sv. I). Vidi ADDITIO ovog rada. Stranice u rukopisu nisu paginirane. Brojevi u zagradama označavaju stranice prijepisa dokumenta u rukopisu, ali ne i samog rukopisa. Izražavam zahvalnost zaposlenicima Arhiva HAZU-a u Zagrebu na čelu s upraviteljem dr. sc. Marinkom Vukovićem na pruženoj mogućnosti rada u Arhivu i korištenja građe. Želim se zahvaliti i dr. sc. Gordanu Ravančiću, iz Hrvatskog instituta za povijest, na pomoći tijekom znanstvenih boravaka u Zagrebu.

¹⁵ Za proučavanje okolnosti pod kojima je sačuvan prijepis ovog pisma značajna je bilješka na kraju teksta prijepisa pisma gdje stoji: „sic reperitur in Catastico Sancti Triphonis“. U Biskupskom arhivu u Kotoru nalazi se Katastik koji sadrži popis imovine nekih kotorskih crkava iz 1431. godine. Lenka BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo u Boki 1200 – 1500.*, Podgorica, 2006. (dalje: L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*) 468 – 523. U srednjovjekovnom Kotoru postojao je *Catasticum*, knjiga u koju su unošeni prijepisi svih dokumenata nastalih u kotorskom uredu kako bi se u slučaju gubitka mogao izdati njihov prijepis. Ilija SINDIK, *Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stoleća*, Beograd, 1950., 106.



a i kasnije suočavala bilo je pitanje njezina rektora, koji je istovremeno bio i pleban novobrdске župe.¹⁶ Osobe koje su postavljane na taj položaj, čini se, nisu se na njemu dugo zadržavale. Izdvojenost te zajednice i njezini nedovoljni prihodi nisu predstavljali dovoljan motiv da imenovane osobe u njoj duže obavljaju tu funkciju. Crkva svete Marije, odnosno novobrdска župa, tada već duže vremena nije imala rektora-plebana, tako da je pravo na imenovanje osobe koja bi obavljala tu funkciju nasljednika prešlo na papinsku Kuriju. U svibnju mjesecu te godine na Kuriji je odlučeno da se za njezina rektora postavi ulcinjski kanonik Marin Kalende (*Marino Calende*) koji je, kako se ističe u dokumentu, bio porijeklom iz te zemlje.¹⁷ Čini se da se on kratko zadržao na funkciji na koju je postavljen. Izvori iz osmog desetljeća XIV. stoljeća navode druge osobe na toj funkciji, a on se kasnije spominje na drugim položajima.¹⁸ Poznat je dalje podatak da je 1375. godine umro rektor ove crkve, Konrad Nijemac (*Conradus Theutonicus*). Kao njegov nasljednik postavljen je Marko Ponisa, uz obvezu da osobno boravi u župi.¹⁹ Sudeći po imenu, Konrad Teutonac bio je član saske etničke zajednice iz toga grada. Vjerojatno je njegov izbor motiviran činjenicom da je u to vrijeme najpoželjnije bilo da novobrdskom župom i crkvom svete Marije upravlja osoba koja je i živjela u toj zajednici. Isti razlog navodi se kako bi se istaknula obveza da i njegov nasljednik boravi u Novom Brdu. Bile su to godine kada se crkva svete Marije, kao i cjelokupna novobrdска župa, suočavala s velikim problemima i izazovima.

Ova crkva spominje se u serijama dubrovačkog arhiva iz 15. stoljeća, gdje se naziva *S. Maria in Novomonte di Dogni Targ in Schiauonia*, *S. Maria sotto Nouamonte*, *S. Maria chiesa canonica, chiesa de S. Maria che e in Seruia sotto Nouamonte chiamata in Dogni Targ*.²⁰ Dubrovačka arhivска građa mahom redovito precizira da se ona nalazi na prostoru Donjeg trga.

¹⁶ U srednjovjekovnim izvorima riječ *plebanus* koristila se za označavanje svećenika koji se nalazio na čelu male zajednice okupljene oko jedne crkve, dok se rektorova osnovna obaveza odnosila na materijalnu brigu o povjerenoj crkvi. L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 183.

¹⁷ *Urban V (1362-1370), Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et de Vatican VII*, Paris, 1981, № 21081, 15. V. 1368.; S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 247, 248.

¹⁸ S. Ćirković ovu osobu poistovjećuje s osobom koja se u izvorima spominje najprije kao diplomat, a zatim i kao arhiepiskop barski. *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia II*, ed. Ludovicus de Thalloczy, Constantinus Jireček, Emilianus de Sufflay, Vindobonae, 1918., (dalje, *Acta et diplomata II*) 257, 258. i *Index s. v. Marinus* (II, de Dulcinio); S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 248.

¹⁹ Jadranka NERALIĆ, „Diplomatički izvori za srednjovjekovnu povijest Dubrovačke nadbiskupije prema fondovima Tajnog Vatikanskog arhiva“, *Tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001., (dalje: J. NERALIĆ, „Diplomatički izvori“) 57 – 112, 91; L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 183, 184.

²⁰ M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 29 – 30 (nap. 23).



Za identificiranje srednjovjekovnih sakralnih objekata u Novom Brdu i njegovoj neposrednoj okolici od velikog su značaja izvješća barskih nadbiskupa iz prve polovice XVII. stoljeća, koja sadrže opis Novog Brda i njegove okolice te podatke o tim objektima. Početkom XVII. stoljeća Marin Bolica napravio je zapis o tom mjestu u kojem kaže da su Turci lijepu i raskošnu crkvu koja je pripadala srpskim despotima pretvorili u džamiju (mošeju). Rimokatoličko stanovništvo je u tome mjestu imalo jednu dobro građenu crkvu koja je, po njegovim riječima, mogla primiti 1000 ljudi. Spomenimo da joj je krov u to doba bio oštećen. Pola milje dalje je druga crkva, lijepa i velika, pod pokroviteljstvom Bogorodice, a mogla je primiti 3000 osoba.²¹ Obavljajući i kanoničku vizitaciju, Giorgio Bianchi obišao je 1642. godine prostor Novog Brda te tom prigodom ostavio zabilješku o objektima na tom području. Opisujući Novo Brdo, navodi da se pod tvrđavom nalazi podgrađe u komu se nalazi crkva sv. Nikole. Na mjestu gdje je turska mošeja (džamija) nalazila se stara katedrala, a na udaljenosti od 1/3 milje od katedrale nalazila se Bogorodičina crkva sv. Marije (*S. Maria, chiesa canonica*).²² Prije negoli će se znanstvenici baviti pitanjem prošlosti Novog Brda, njegovi ostaci zainteresirat će ljude koji su proučavali rudarsko-geološke karakteristike tog prostora. Svoju bilješku o području Novog Brda ostavio je Rafael Hoffman dajući opće podatke o povijesti ovog grada, uz opis njegovih ostataka.²³ Prostorom Novog Brda bavio se i Jovan Cvijić. Opisujući to područje, iznio je podatke o ostacima građevina i crkava čiji su tragovi u međuvremenu zatrpani ili nestali. O samoj tvrđavi i njezinoj okolici kaže: „U sred unutrašnjeg grada ima stari bunar; dalje se vidi temelji od kuća, i od jedne crkvice, koja je uza sami gradski zid...Glavni dio varoši je bio oko uzvišenja koje se sada zove Bair, i neposredno je pod gradom na sjeveroistočnoj strani. Na njemu je bila crkva Sv. Petke, sad u džamiju preobraćena. Ima razvalina još od četiri crkve koje se poznaju po preprati i oltaru. Nesumnjivo je katolička, saska bila ona, od koje se vide razvaline iznad sela Bostana, izvan podgrađa; kao da se stara novobrdaska varoš do Bostana prostirala.“²⁴

Ovakvi opisi crkve svete Marije u vizitatorskim i ostalim izvješćima i njezino vezivanje za prostor Donjeg trga u srednjovjekovnim dubrovačkim izvorima usmjerili su znanstvenike u pravcu poistovjećivanja ove crkve s ostacima

²¹ Franjo RAČKI, „Izvještaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaskoj i staroj Srbiji“, *Starine JAZU*, sv. 20, Zagreb, 1888., 50 – 156, 122, 123.

²² Marko JAČOV, *Spisi Kongregacije za propaganda vere u Rimu o Srbima*, Beograd, 1986., 589; Jovan RADONIĆ, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd, 1950., 108, 264.

²³ Rafael HOFFMAN, „Die Burgruine Novo Brdo und Umgebung in vilajet Kossovo“, *Mitteilungen der Königin Keiserliche Gesellschaft*, Bd. 36, Wien, 1890., 589 – 600, 594 – 597.

²⁴ Jovan CVJIJIĆ, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije III*, Beograd, 1995., 381, 382.



sakralnog objekta koji se nalaze na lokalitetu Šaška ili Saška crkva na oko 1,2 km južno od novobrdске tvrđave i koji su arheološki istraženi.²⁵ Iznoseno je više mišljenja o vremenu kada je ova crkva sagrađena. Miklos Takacs smatra da su je sagrađili Sasi oko 1330. godine njegujući prilikom njezine izgradnje arhitektonska rješenja iz svoje postojbine.²⁶ Po mišljenju Mirjane Ćorović-Ljubinković, ova je crkva nešto mlađa, svakako je sagrađena prije 1346. godine kada se spominje katolička župa u Novom Brdu.²⁷ Dugo je vremena ona bila jedini sakralni objekt brojnog katoličkog stanovništva u Novom Brdu. U pismu Urbana VI. ističe se da se novobrdска tvrđava nalazi u granicama jurisdikcije navedene crkve. To je značilo da je prostor katoličke zajednice u Novom Brdu, odnosno jurisdikcije rektora navedene crkve, bio prostorno ograničen i točno omeđen, a predstavljao je granice novobrdске župe. Može se pretpostaviti da je to učinjeno još u vrijeme kada su Sasi došli u Novo Brdo, formirali svoju zajednicu i pristupili izgradnji crkve svete Marije. Pravo na podizanje crkava i sloboda vjeroispovijesti bili su sastavni dijelovi njihove autonomije.

Novonastale političke okolnosti uvjetovale su izgradnju novog sakralnog objekta za duhovne potrebe katoličke zajednice koja je živjela u tome gradu. Novobrdска crkva svetog Nikole također se spominje u dubrovačkoj arhivskoj građi. Najčešće se spominje u kontekstu oporuka dubrovačkih građana koji su toj crkvi, pored novčanih darova, ostavljali i druga dobra.²⁸ Osim u zavjetovanjima koja su ovoj crkvi činili Dubrovčani, ona se u dubrovačkim aktima spominje kroz djelatnost poznatih dubrovačkih slikara koji su u drugoj polovici XV. stoljeća izrađivali inventar za potrebe ove crkve.²⁹

Postojanje crkve svetog Nikole u Novom Brdu praćeno je određenim nedoumicama, od kojih je osnovni problem predstavljala njezina identifikacija i arheološko, odnosno topografsko ubiciranje.³⁰ Pri identifikaciji rimokatoličke crkve svetog Nikole, koja se nalazila u podgrađu novobrdске tvrđave, dugo su vremena bila prisutna pogrešna znanstvena tumačenja. Polazeći od podataka

²⁵ Emil ČERŠKOV, „«Saška crkva» kod Novog Brda“, *Starinar*, sv. 7-8, Beograd, 1958., 338 – 340, 338; V. S. JOVANOVIĆ, S. ĆIRKOVIĆ, E. ZEČEVIĆ, V. IVANIŠEVIĆ, V. RADIĆ, *Novo Brdo*, 106 – 114.

²⁶ Miklos TAKACS, „Sächsische Bergleute im mittelalterlichen Serbien und die «sächsische Kirche» von Novo Brdo“, *Südostforschungen*, Bd. 50, München, 1991., (dalje: M. TAKACS, „Sächsische Bergleute“) 31 – 70, 55 – 57.

²⁷ Mirjana ĆOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, „Arheološki i istorijski značaj nalaza srpskog srednjovekovnog novca na Novom Brdu“, *Zbornik Narodnog Muzeja*, sv. 5, Beograd, 1967., 261 – 266, 261, 262.

²⁸ M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 92, 93 (nap. 126. i 128).

²⁹ *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-XVI v. I*, ed. Jorjo Tadić, Beograd, 1952., 216, 217, 221 – 223, № 450, 459, 462; Vojislav ĐURIĆ, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd, 1963., 52 (nap. 161), 262.

³⁰ V. S. JOVANOVIĆ, S. ĆIRKOVIĆ, E. ZEČEVIĆ, V. IVANIŠEVIĆ, V. RADIĆ, *Novo Brdo*, 94.



iz srpskih ljetopisa, Konstantin Jireček i Mihailo Dinić smatrali su da je 1466. godine glavna katolička crkva u Novom Brdu, posvećena sv. Nikoli, pretvorena u džamiju.³¹ Izvješća koja su ostavili Bolica, Bianchi i Cvijić precizno navode da se džamija nalazi na mjestu stare Katedrale. U džamiju je sredinom XV. stoljeća bila pretvorena pravoslavna crkva, poznata kao Katedrala, a ne katolička crkva posvećena sv. Nikoli, što su potvrdili i arheološki ostatci.³² To svakako ne isključuje mogućnost da je Katedrala bila posvećena sv. Nikoli, općepoštovanom zaštitniku putnika i moreplovaca, što je moglo navesti pisca ljetopisa da je zamijeni s rimokatoličkom crkvom svetog Nikole.³³ Precizno lociranje sva tri sakralna objekta temeljem pisanih izvora i rezultata arheoloških istraživanja otklanjaju mogućnost njihove daljnje pogrješne identifikacije.³⁴ (Skica 1.)

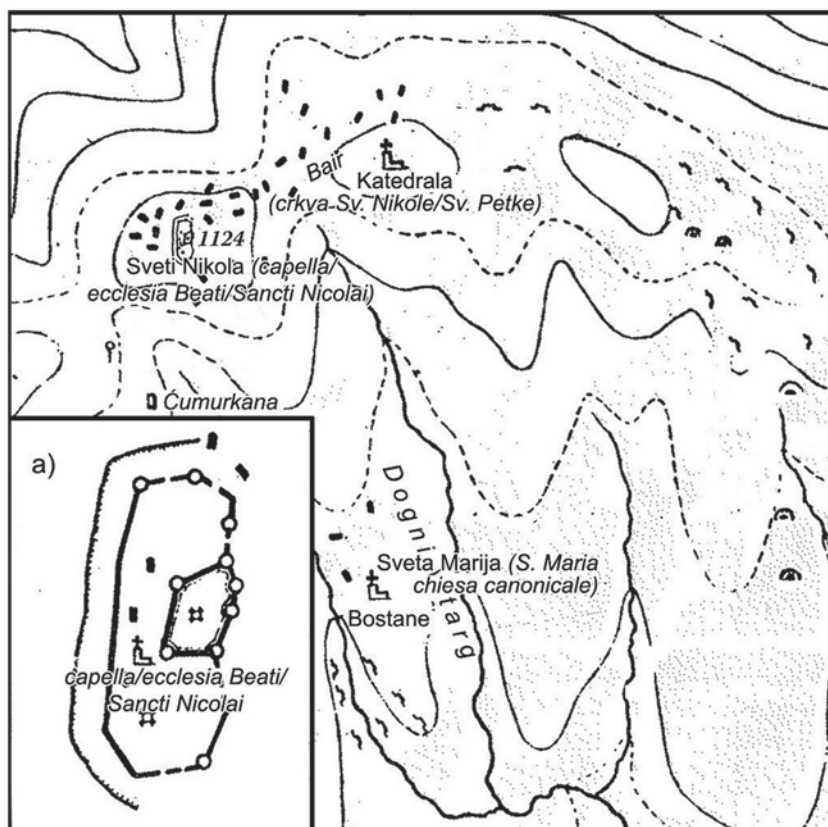
Sadržaj pisma iz 1381. godine razrješava nedoumice oko identifikacije katoličkih crkava u Novom Brdu. Sada se pouzdano može reći da je crkva svetog Nikole koja se spominje u dubrovačkim izvorima ista ona koja se spominje u pismu Urbana VI. Nalazila se u novobrdskom utvrđenju, kako i stoji u pismu: „in eodem fortalitie quidam civis Catharensis quamdam capellani sub vocabulo

³¹ Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stari srpski rodoslovi i ljetopisi*, Beograd – Sremski Karlovci, 1927., 248, № 753; Konstantin JIREČEK, *Istorija Srba II*, Beograd, 1981.,² 94, 425; M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 92. Njihovo mišljenje prihvaća i S. Ćirković (S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 245). Na postojanje neidentificirane rimokatoličke crkve na prostoru Novog Brda posvećene svetom Nikoli, na koju bi se moglo odnositi spominjanje u dubrovačkoj građi, u novije je vrijeme ispravno ukazala Emina Zečević. Emina ZEČEVIĆ, *Nakit Novog Brda*, Beograd, 2006., 18, 19.

³² Rezultati arheoloških istraživanja njezinih ostataka, koji se nalaze na uzvišenju Bair, ukazuju da je Katedrala sagrađena na mjestu starije crkve koja potječe iz doba kneza Lazara. Ona je poslije 1444. godine obnovljena i dozidana, da bi nakon toga bila pretvorena u džamiju. Ivan ZDRAVKOVIĆ, „Arheološko-konzervatorski radovi na Novom Brdu u 1957. godini“, *Starinar*, sv. 9 – 10, Beograd, 1959., 319 – 322; Marija ĆOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ, „Arheološka iskopavanja na Novom Brdu u toku 1957. godine“, *Starinar*, sv. 9 – 10, Beograd, 1959., 323 – 331; V. S. JOVANOVIĆ, S. ĆIRKOVIĆ, E. ZEČEVIĆ, V. IVANIŠEVIĆ, V. RADIĆ, *Novo Brdo*, 108, 114 – 130. Nakon pretvaranja u džamiju ona je nazvana Svetom Petkom (pod tim nazivom navodi je J. Cvijić). Slično je bilo i s crkvom svete Bogorodice u Prizrenu, koja je pod Turcima pretvorena u džamiju. E. ZEČEVIĆ, *Nakit Novog Brda*, 21 (nap. 35).

³³ M. TAKACS, „Sächsische Bergleute“, 43.

³⁴ Određenu zabunu oko identifikacije crkve sv. Nikole stvarao je opis njezina položaja od strane Marina Bolice koji neprecizno kaže da se ona nalazi na pola milje od crkve posvećene Bogorodici – crkve svete Marije. Isto tako i kod Bianchija, njegovo spominjanje podgrađa u prvom bi se trenutku identificiralo sa srednjovjekovnim novobrdskim podgrađem koje se nalazilo malo dalje od tvrđave. U njegovo vrijeme pod gradom se vjerojatno smatrao samo prostor malog grada. Dok je krajem XIV. stoljeća smatran sastavnim dijelom utvrđenja, sredinom XVII. stoljeća nekadašnji veliki grad vjerojatno je izgubio obilježje tvrđave kao obrambene cjeline i postao prostor u kojem se stanovalo – podgrađe. Ostatke kuća na prostoru nekadašnjeg velikog, odnosno donjeg grada spominje i Jovan Cvijić. O ovom problemu: M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 29, 30.



SKICA 1. Novobrdske crkve koje se spominju u radu

Beati Nicolai de bonis a Deo sibi collatis canonici consorvi fecisset³⁵ U pitanju je crkva oštećenog krova koju spominje Marin Bolica, ona za koju Giorgio Bianchi kaže da se nalazi ispod tvrđave. Njezine ostatke kasnije spominje Jovan Cvijić ističući da su se oni nalazili neposredno uz gradske zidine. Tijekom dosadašnjih relativno skromnih arheoloških iskopavanja na prostoru velikog grada novobrdske tvrđave nisu otkriveni ostatci nekog sakralnog objekta.³⁶ Crkva svete Marije se međutim nalazila van utvrđenja – na Donjem trgu, kako se to u izvorima jasno navodi (*Santa Maria in Novomonte di Dogni Targ*), udaljena, po navodima iz pisma Urbana VI., oko dvije milje od tvrđave, čiji su ostatci i danas vidljivi. Kao uspomena na njezine graditelje Sase ostao joj je naziv Saška

³⁵ Arhiv HAZU, I. d 54. sv. I., 2

³⁶ O rezultatima iskopavanja na prostoru velikog grada: Đurđe Bošković, „Arheološka istraživanja Novog Brda“, *Velika arheološka nalazišta u Srbiji*, Beograd, 1974., 99 – 117.



crkva. Nasuprot tome, graditelji crkve svetog Nikole u tvrđavi bili su Kotorani, sagradivši je najvjerojatnije sredinom osmog desetljeća XIV. stoljeća. Budući da se ona u pismu naziva kapelom, sigurno je bila manjih dimenzija, o čemu svjedoči i zabilješka Jovana Cvijića, a što je odgovaralo ograničenom prostoru u okviru gradskih zidina.³⁷

Neizravna potvrda o ktitorstvu Kotorana nad ovom crkvom nalazi se i u kasnijim izvorima. Na ovu crkvu, kao i na druge koje su Kotorani gradili u unutrašnjosti, odnosi se odluka mletačkog senata od 22. lipnja 1422. godine. Njome kotorski episkop dobiva dopuštenje obratiti se papi i kardinalima i odrediti poslanika koji bi imao zadatak u Rimu postaviti pitanje nekih crkvi koje su „in regno raxie fundate per catarenses“;³⁸ a bile su podčinjene jurisdikciji barskog arhiepiskopa, što je predstavljalo kršenje prava kotorskog episkopa. Iako se u ovom dokumentu ne navodi koje su to konkretno crkve Kotorani sagradili i koje su u tome trenutku bile pod duhovnom vlašću barskog arhiepiskopa, to se može vidjeti iz drugog akta. Naime, u papinskom pismu od 27. svibnja iste godine za crkve svete Marije i svetog Nikole u Novom Brdu kaže se da su u nadležnosti „plebaniae Antibarensis“.³⁹ Može se sa sigurnošću reći da se obveza izaslanika kotorskog episkopa da na Kuriji brani interese kotorske episkopije odnosila i na crkvu sv. Nikole u Novom Brdu koju su sagradili Kotorani, a koja se u tome trenutku nalazila pod jurisdikcijom barskog arhiepiskopa.

Kao podanici srpskih vladara (1186. – 1371. god.) Kotorani su bili u prilici svoju trgovačku aktivnost proširiti i na prostor Novog Brda. Poslovne veze Kotorana u Novom Brdu u XIV. stoljeću mogu se pratiti u onim razdobljima za koje je sačuvana izvorna građa. Kotorani su djelovali u Novom Brdu još krajem drugog desetljeća XIV. stoljeća.⁴⁰ Neki od njih bili su carinici u Novom Brdu, baveći se i prodajom novobrdskog srebra.⁴¹ O vezama Novog Brda s Kotorom

³⁷ O njezinoj veličini posredno se nešto može saznati iz onog što o veličini crkava u Novom Brdu priopćava Marin Bolica i iz podataka o dimenzijama crkve svete Marije koja je arheološki proučena. Njezina osnova iznosi 27,70 x 12,60 m, a po svakako preuveličanom iskazu Bolice o broju ljudi koji je mogao stati u jednu odnosno drugu prostorno je bila tri puta veća od crkve svetog Nikole. To bi značilo da crkva svetog Nikole nije mogla biti duža od dvanaest do petnaestak metara te da nije prelazila sedam ili osam metara u širinu. O dimenzijama crkve svete Marije: V. S. JOVANOVIĆ, S. ĆIRKOVIĆ, E. ZEČEVIĆ, V. IVANIŠEVIĆ, V. RADIĆ, *Novo Brdo*, 108.

³⁸ *Acta Albaniae Veneta II/11*, ed. J. Valentini, München, 1971., 106, № 2604; Vidi: K. MITROVIĆ, „O jurisdikciji kotorske episkopije“, 133, 134.

³⁹ L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 184, 185.

⁴⁰ M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 37.

⁴¹ Antun MAYER, *Monumenta Catharensia II*, Zagreb, 1981., 285, № 1100; Risto KOVIJANIĆ, „Rudnici u Srbiji u kotorskim spomenicima XIV veka“, *Nauka i priroda*, sv. 7, Beograd, 1954., (dalje, R. KOVIJANIĆ, „Rudnici u Srbiji“) 124 – 131, 125; M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 37, 38 (nap. 5).



i drugim zetskim gradovima tijekom osmog desetljeća 14. stoljeća govori i spomen protovestijara Grupca iz Novog Brda u jednoj parnici iz 1377. godine.⁴² I druga sačuvana knjiga kotorskih notara svjedoči o prisustvu Kotorana u Novom Brdu na kraju XIV. stoljeća. Tako se Kotorani s gospodarskim vezama u Novom Brdu spominju u dokumentima iz 1397. godine. Za narednu, 1398. godinu ostao je zapis o jednom Novobrđaninu koji se preselio u Kotor. U pitanju je Milko Šišmanov, poznati zlatar, o čijem je životu i djelovanju u Kotoru sačuvano više podataka u izvorima.⁴³ Ostalo je malo poznato da je on u jednom trenutku posjedovao i neke zemljišne posjede u okolici Kotora, na što je kao *cives et habitator Cathari* imao pravo. *Milce Scismani de Nova Berda* navodi se kao vlasnik tri karata zemlje u Gornjem Grblju, teritoriju koji je pripadao distriktu grada Kotora od 1307. godine.⁴⁴ Nesigurno doba poticalo je traženje koliko-toliko sigurnijeg skloništa u primorju, i sâmom suočenome s opasnostima. To je vrijeme kada je svaki vid gospodarske aktivnosti, koji je podrazumijevao prijevoz robe iz unutrašnjosti u primorje i obrnuto, često bio obilježen brojnim opasnostima i neizvjesnim ishodom.

Pa ipak, i u tim godinama kada nestaje jedinstvena središnja vlast, kada se na povijesnu pozornicu probijaju osobe koje će ostati upamćene pod nazivom područni gospodari, kada su uvjeti za nesmetano djelovanje poslovnih ljudi iz Kotora i drugih primorskih gradova bili sve teži, može se zaključiti da je kolonija Kotorana u Novom Brdu sigurno bila brojna i imućna. Intenzivna gospodarska aktivnost i prihodi mogli su im osigurati sredstva za izgradnju crkve. Inače, ovo nije bio usamljeni slučaj, zabilježeni su i drugi primjeri kotorskih građana koji grade manje crkve ili kapele.⁴⁵

⁴² Miloš BLAGOJEVIĆ, *Državna uprava u srpskim srednjovjekovnim zemljama*, Beograd, 1997., 191 (nap. 22.); Marko ŠUICA, *Nemirno doba srpskog srednjeg veka*, Beograd, 2001., 91 – 92.

⁴³ R. KOVIJANIĆ, „Rudnici u Srbiji“, 126; M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 45 (nap. 53); Risto KOVIJANIĆ, „Milko iz Novog Brda“, *Kotorski medaljoni 56*, Perast, 2007.², 121, 122.

⁴⁴ Znanstvena knjižnica Zadar, *Catasticum novum partis superioris et inferiores zuppe de Gerbili*, ms. 820, fol. 2r. O ovom rukopisu detaljno: Muhamed NEZIROVIĆ, „Liber Legiptimationum, Nepoznati katastik župe Grbalj iz XV stoljeća“, *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja 1881.-1956.*, JAZU, Zagreb, 1985., 357 – 374; Muhamed NEZIROVIĆ, „Da li je jedan rukopis iz Zadra iz 1429. godine izvor katastika Liber Legiptimationum župe Grbalj“, *Radovi FF u Sarajevu*, sv. 12, Sarajevo, 2002., 209 – 223; Marica MALOVIĆ-ĐUKIĆ, „Kotor i podela Grblja u srednjem veku“, *Prostorno planiranje u jugoistočnoj Evropi (do drugog svetskog rata)*, Beograd, 2011., 285 – 304. Tijekom istraživanja koja sam vršio u Zadru imao sam pomoć dr. sc. Vande Babić s Odjela za kroatistiku Sveučilišta u Zadru, kao i zaposlenih u Znanstvenoj knjižnici – mr. sc. Mire Grubića, ravnatelja Knjižnice, te dr. sc. Tatjane Petrić i Željke Aleksić, na čemu im izražavam zahvalnost.

⁴⁵ L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 199 – 205.



Kada su opće sigurnosne prilike na području Novog Brda praktično onemogućile nesmetano i normalno vršenje vjerske službe u crkvi svete Marije, neki Kotoranin nastanjen u Novom Brdu je uz pomoć mjesnog kaptola odlučio pod zaštitom zidina samog grada podići novi sakralni objekt posvećen svetom Nikoli. U normalnim okolnostima namjera za izgradnju crkve bila bi proslijeđena biskupu, a konačnu odluku o tome donosila bi papska kurija. Po kanonskim pravilima nova je crkva morala imati osiguran stabilan izvor financiranja (*dos, miraz*). Postojanje toga prihoda bio je nužan uvjet za opstanak novog hrama jer bi se novac prikupljen prilikom izgradnje potrošio za nekoliko godina, te su crkvene vlasti bile primorane izdržavati tu crkvu.⁴⁶ Okolnosti u kojima je građena crkva svetog Nikole bile su nesigurne, te novoizgrađeni hram nije imao siguran i stalan prihod, kako se to u pismu i ističe. Njegovi godišnji prihodi procjenjivani su na oko 50 maraka srebra.⁴⁷ Sigurno su, makar u prvo vrijeme, osnovna sredstva za njezino izdržavanje potjecala od priloga i zavjetovanja svih pripadnika rimokatoličke zajednice u Novom Brdu i onih koji su s tim gradom imali gospodarske i druge veze.

U novoizgrađenoj kapeli je rektor svete Marije mogao obavljati službu „et parochianis ipsis ministravit ecclesiastica sacramenta“.⁴⁸ Vjerojatno se ubrzo nakon njezine izgradnje postavilo pitanje njezina statusa, odnosno upravljanja novoizgrađenom crkvom. U nastojanju da ona dođe pod njegovu jurisdikciju, rektor svete Marije *Nicolaus de Vico* vršio je prepisku s apostolskom stolicom. U pismu, koje je stiglo nedugo prije toga, tražio je da se nova kapela koja, kako on ističe, do toga trenutka nije imala ni jednog rektora ni siguran i stalan prihod pripoji crkvi čiji je on bio rektor. Budući da se u okviru teritorija nad kojim se prostirala jurisdikcija njegove crkve nalazilo utvrđenje gdje je izgrađena kapela, on je smatrao da mu pripada i pravo upravljanja nad novoizgrađenom kapelom. Sâm papa, u pismu upućenom kotorskom biskupu, priznaje da nema pouzdanu obavijest o svim okolnostima, ali ističe da podržava nastojanja rektora svete Marije. Štoviše, on daje pravo rektoru da ga, kada se to priključenje i pripajanje izvrši, čuva u slučaju ako bi netko na neki način pokušao promijeniti budući status kapele, kada ona bude u nadležnosti rektora svete Marije. Iz sadržaja pisma može se vidjeti da je pitanje položaja navedene kapele, odnosno upravljanja njome, već

⁴⁶ *Codex iuris canonici*, Vatican, 1930., § 1415, 1450; L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 199, 200.

⁴⁷ U pitanju je vjerojatno mletačka marka koja je vrijedila u cijeloj Dalmaciji i Dubrovniku, težila je 238 gr. Milan VLAJINAC, *Rečnik naših starih mera*, Beograd, 1968., 563 – 565. Procijenjeni godišnji prihodi crkve svete Marije iz 1368. godine iznosili su 60 zlatnika. S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 248.

⁴⁸ Arhiv HAZU, I. d 54. sv. I., 2.



duže bilo predmet spora. Povodom toga već je postojala određena prepiska s papskom stolicom i vršene su neke aktivnosti s time u vezi. Ovim je pismom papa želio staviti točku na ovaj problem. Na kraju pisma papa naglašava da će se smatrati nevažećom svaka aktivnost koja bi bila suprotna izrečenome u pismu, tako nalažući kotorskom episkopu da postupi po uputama.⁴⁹

Ovo papino pismo zabilježeno je 15. rujna 1383. godine u Kotoru. Tom su prilikom bili nazočni kotorski episkop Bartolomej, Tomas, rektor crkve svete Marije od Gurdića, i gospodin Antonio Sylocitri iz Ascolija. Papina podrška rektoru crkve svete Marije u Novom Brdu i njegove naredbe kotorskom biskupu s ciljem ujedinjenja dvaju novobrdskih crkava, sudeći po raspoloživim izvorima iz razdoblja koje je uslijedilo, nije u tome trenutku bila dovoljna. Iz kratkog regesta pisma pape Bonifacija IX. (1389. – 1404.) iz 1390. godine vidi se da je dubrovački nadbiskup dobio ovlaštenje da dračkog svećenika Pavla Metalice uvede u zvanje crkve svetog Nikole u Novom Brdu jer je prethodni svećenik Marko de Pollata umro, pri čemu se ističe pripadnost navedene crkve Kotorskoj dijecezi. Isti je papa povjerio 1395. godine Pavlu Sturu, također svećeniku iz Drača, crkvu svetog Nikole u Novom Brdu.⁵⁰ Kao i u slučaju crkve svete Marije od 1368. godine, izbor osobe koja će upravljati novoizgrađenom crkvom svetog Nikole nalazio se u rukama papinske stolice. U narednom razdoblju došlo je do promjena u statusu ovih dvaju crkava. U dokumentima s početka trećeg desetljeća XV. stoljeća već stoji da su one „invicem unitarum“. Prije 8. svibnja 1422. godine dužnost rektora ovih crkava obavljao je *Jovan Caputporci*. Njega će naslijediti *Georgius Carolus de Stella*, imenovan za rektora 2. srpnja 1422. godine. On će tu funkciju obavljati vrlo kratko jer se iz pisma od 16. srpnja iste godine vidi da on više ne vrši tu dužnost. Naslijedit će ga Parko Pavlov. Kao bivši rektor ujedinjenih crkava svete Marije i svetog Nikole *de Novo Monte* navodi se u dokumentu od 17. veljače 1429. godine.⁵¹ Tako će biti postignuto ono što je nalagao Urban VI. u pismu iz 1381. godine – da crkve svete Marije i svetog Nikole u Novom Brdu budu duhovno objedinjene i imaju jednog rektora. Jedinstvo ovih dviju crkava vidi se iz pisma pape Pija II. (1458. – 1464.) iz 1458. godine, upućenog barskome nadbiskupu, u kojem se one navode kao „ecclesia sancti Nicolai Terre Novimontis Serviae Antibarensis diocesis, et beate Mariae eius annexae“.⁵² Izgleda da je u ovo vrijeme

⁴⁹ Arhiv HAZU, I. d 54. sv. I., 5.

⁵⁰ J. NERALIĆ, „Diplomatički izvori“, 102; L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 184.

⁵¹ J. NERALIĆ, „Diplomatički izvori“, 105; *Monumenta Croatica Vaticana, Camera apostolica II (1302-1732)*, Zagreb-Rim, 2001., 38, 39, 70, 71, № 12, 13, 80; K. MITROVIĆ, „O jurisdikciji kotorske episkopije“, 132, 133, 135.

⁵² Augustin THEINER, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium I*, Romae, 1863., 450, 451, № DCXXXVII; I. BOŽIĆ, „O jurisdikciji kotorske dijeceze“, 26.



crkva svetog Nikole postala glavni hram katoličke zajednice u tome mjestu. Nekoliko godina kasnije se u već spomenutom dokumentu iz 1463. godine, koji govori o vezama dubrovačkih slikara s Novim Brdom, kao *plebanus ecclesiae Novomontis* spominje *Stephanus de Radulino*.

Naslovljenost, odnosno datiranje pisma iz 1381. godine i njegov sadržaj izravno govore da je kotorski episkop u tome razdoblju imao pod svojom jurisdikcijom navedenu župu („*Parochialis Ecclesiae S. Mariae Novi Montis tue Diocesis*“). Da se Novo Brdo tijekom devetog desetljeća XIV. stoljeća nalazilo u kotorskoj dijecezi govori i navod u dodatku Kronike svijeta monaha Alberta, koja je nastala sredinom XV. stoljeća u cistercitskim samostanima Heisterbach u Rajnskoj oblasti i Saar (danas Žd'ár nad Sázavou u Češkoj republici). U njemu se, opisujući događaj za koji kaže da se zbio 1387. godine, kaže da se on dogodio „*In Cassopoe Noveberde, id est Novimontis, dyocesis Catharii*“.⁵³ Ovim, do sada malo poznatim izvorima potvrđuje se izneseni stav da je kotorski biskup krajem XIV. stoljeća imao jurisdikciju nad župama u Srbiji. U međuvremenu je došlo do već spomenute promjene jurisdikcije nad crkvama u Novom Brdu. U papinskom se aktu iz 1422. godine, koji govori o ujedinjenim crkvama svete Marije i svetog Nikole, navodi da se one nalaze pod barskom jurisdikcijom.⁵⁴

Nicolaus de Vico je, nakon Marka Ponise, sljedeća osoba koja se kao rektor crkve svete Marije spominje u sačuvanim izvorima. Na tu funkciju postavljen je najkasnije početkom devetog desetljeća XIV. stoljeća. U trenutku kada su turski napadi ugrozili stanovništvo naselja u okolici crkve svete Marije i samu crkvu njezin je rektor donio odluku da se ono skloni u tvrđavu. Ta odluka bi se, s obzirom na poznato vrijeme kada je on bio na čelu novobrdске župe i poznata zbivanja, mogla pripisati Konradu Teutoncu. S obzirom na to da se situacija oko sigurnosti vjerojatno nije bitnije popravljala i da je crkva svete Marije u Donjem trgu bila izložena stalnim opasnostima i napadima Turaka, te iz toga razloga nije mogla služiti vjernicima, odlučeno je da se sagradi nova kapela za neometano obavljanje vjerskih potreba mjesnog stanovništva. U novoizgrađenoj je kapeli *Nicolaus de Vico* vršio vjerske obrede, želeći i regulirati upravljanje njome i njezinim prihodima. Pisao je pisma papi tražeći da mu se povjeri uprava nad novoizgrađenom kapelom. Skrb o sigurnosti svojih župljana i crkvene imovine, što mu je po kanonskim pravilima bila i obveza, osobito u kriznim vremenima kao što je bio slučaj u Novom Brdu tijekom

⁵³ *Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/77–1454/56*, hrsg. von R. SPRANDEL, MGH, *Scriptores rerum Germanicarum*, Nova Series XVII, München, 1994., 325. Na ovo spominjanje Novog Brda ukazao mi je prof. dr. Đorđe Bubalo s Filozofskog fakulteta u Beogradu, na čemu mu izražavam zahvalnost.

⁵⁴ Vidi bilješku br. 39. i tekst uz nju.



osmog desetljeća XIV. stoljeća, govore s kakvom je revnošću obavljao svoju službu. Vico se spominje i u dubrovačkom dokumentu iz 1390. godine, gdje se za njega kaže „Venerabilis vir dominus presbyter Nicolaus de Vico plebanus Novomontis dyocesis Catharen(sis)“.⁵⁵

Osobe koje su krajem XIV. stoljeća obavljale funkciju kotorskih biskupa uglavnom su nedovoljno poznate. Jedna od njih, čije razdoblje obavljanja episkopske funkcije nije dovoljno poznato i o čijem razdoblju obavljanja biskupske funkcije postoje različiti podatci, jest i biskup Bartolomej II. Posljednji biskup kotorske crkve iz druge polovice XIV. stoljeća za kojeg postoje pouzdani kronološki podatci bio je Bernard I. Iz regesta pape Grgura XI. (1370. – 1378.) vidi se da je on u mjesecu travnju 1374. godine postao kotorski biskup.⁵⁶ Starija historiografija smatra da ga je već 1375. godine na tom položaju naslijedio Ivan iz Drača (*Joannes de Duracio*). Po navodima Flaminija Kornelija, Ivan je na položaju kotorskog episkopa ostao do 1391. godine, dok Daniel Farlati smatra da je on navedenu dužnost obavljao sve do 1397.⁵⁷ Poslije njega Kornelije Flaminije ne navodi ni jednog episkopa sve do 1410. godine, da bi Farlati zatim kratko spomenuo dvojicu episkopa s kraja XIV. i početka XV. stoljeća – Nikolu i Bartolomeja, pri čemu za ovog drugog navodi samo ime i godinu smrti (1408.).⁵⁸ Temeljem spominjanja u dokumentima kotorskog arhiva, u skorije je vrijeme iznesena konstatacija da je Bartolomej II. postavljen za episkopa nakon 1397. godine.⁵⁹ Drugo mišljenje, na osnovi isprave iz 1436. godine, navodi da je Bartolomej II. imenovan za episkopa tijekom 1388. godine, čime se potvrđuju navodi iz papinskih registara o godini njegovog stupanja na dužnost.⁶⁰ Zapis na kraju prijepisa pisma Urbana VI. govori da je episkop Bartolomej II. svakako već 1383. godine obavljao funkciju kotorskog biskupa na koju je stupio najkasnije te godine. Time se okvirno bliže određuje i razdoblje u kojem je njegov prethodnik obnašao dužnost kotorskog episkopa.

⁵⁵ *Acta et diplomata II*, 113, № 456; K. JIREČEK, *Istorija Srba II*, 94, 425.

⁵⁶ Daniele FARLATI, Jacopo COLLETI, *Illyricum sacrum VI*, Venecija, 1800, 453; L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 53; Katarina MITROVIĆ, *Mlečani episkopi Kotora 1420-1513.*, Beograd, 2013., 35.

⁵⁷ Flaminius CORNELIUS, *Catharus, Dalmatiae civitatis*, Patavii, 1759 (dalje, F. CORNELIUS, *Catharus*) 25, 26; D. FARLATI, J. COLLETI, *Illyricum sacrum VI*, 453.

⁵⁸ F. CORNELIUS, *Catharus, Dalmatiae civitatis*, 26; D. FARLATI, J. COLLETI, *Illyricum sacrum VI*, 453, 495; L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 54; K. MITROVIĆ, *Mlečani episkopi Kotora 1420-1513.*, 36.

⁵⁹ L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 54, 55.

⁶⁰ Conradum EUBEL, *Hierarchia catholica Medii aevi I (1198-1431)*, Monasterii 1913.², 177; K. MITROVIĆ, *Mlečani episkopi Kotora*, 36. Po dokumentima iz papinskih registara on je bio episkop u Kotoru do 15. veljače 1395. godine, da bi onda bio prebačen u južnu Italiju postavši u ožujku 1403. godine episkop u Skadru. C. EUBEL, *Hierarchia catholica Medii aevi I (1198-1431)*, 159, 175 n. 6, 440; K. MITROVIĆ, *Mlečani episkopi Kotora 1420-1513.*, 36.



I don Tomas, pontifikalni rektor crkve svete Marije od Gurdića, poznat je iz drugih dokumenata. Njegovo se ime, pod godinom 1380., navodi kao prvo u popisu kotorskih kancelara i brevijatora u rukopisu koji se nalazi u nadbiskupskoj knjižnici u Zadru,⁶¹ kao i u Zagrebačkom rukopisu Kotorskog statuta, a gdje je on naveden kao *breviator*.⁶² Don Tomas spominje se 1382. i 1386. godine kao općinski notar i rektor navedene crkve.⁶³ U ovom dokumentu naveden je u svojstvu osobe koja je u Kotoru nazočila zapisivanju navedenog Papina pisma. Osim don Tomasa tom se prigodom spominje i gospodin *Antonio Sylocitri* iz Ascolija, nepoznat iz drugih izvora.

* * *

Pismo Urbana VI. jest vrlo dragocjen izvor za dobivanje jasnije predstave o političkim prilikama na prostoru Novog Brda i njegove okolice tijekom osmog desetljeća XIV. stoljeća, razdoblja koje je oskudno u suvremenim izvorima.

Vladavinu cara Uroša Nemanjića (1355. – 1371.) karakterizira slabljenje moći središnje vlasti i osnaživanje osoba koje su upravljale pojedinim dijelovima srpskog carstva preuzimajući prerogative državne vlasti.⁶⁴ Kao područni gospodar u južnim područjima carstva isticao se Vukašin Mrnjavčević. U zenitu svoje moći uspio se, s titulom kralja, nametnuti kao suvladar legitimnom vladaru caru Urošu. Njegov teritorij prostirao se na prostoru zapadne Makedonije sa Skopljem i dalje na zapad obuhvaćajući i Prizren. Govoreći o usponu kralja Vukašina, Mavro Orbin iznosi da je on ovladao Prištinom i Novim Brdom.⁶⁵ Na teritoriju kojim je on upravljao, prema istoku, naslanjalo se područje njegova brata, despota Uglješe, s centrom u Seru.⁶⁶

Učvrstivši se na Balkanskom poluotoku, Turci su tijekom sedmog desetljeća XIV. stoljeća osvajali značajna uporišta u Trakiji i stvarali preduvjete za dalje pohode k zapadu. Područje despota Jovana postalo je tako neposredno ugroženo od Osmanlija.⁶⁷ Poznate činjenice o turskim prodorima dublje u unutrašnjost na

⁶¹ Miroslav MARKOVIĆ, „Notula de manuscriptis”, *Istorijski časopis*, sv. 4, Beograd, 1953., 259 – 262, 260.

⁶² Nacionalna sveučilišna knjižnica u Zagrebu, *Statutum civitatis Cathari*, R4074, fol. 9v; Nenad FEJTIĆ, „Kotorska kancelarija u srednjem veku”, *Istorijski časopis*, sv. 27, Beograd, 1980., 5 – 62, 39, 40. Ovdje želim izraziti posebnu zahvalnost dr. sc. Tatjani Petrić, ravnateljici NSK-a, na pomoći u pronalaženju i korištenju građe.

⁶³ L. BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo*, 96.

⁶⁴ Rade MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, Beograd, 1989.²

⁶⁵ M. ORBIN, *Kraljevstvo Slovena*, 54; R. MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 94 – 130.

⁶⁶ Georgije OSTROGORSKI, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, Beograd, 1965. (dalje: G. OSTROGORSKI, *Serska oblast*).

⁶⁷ Halil INALDŽIK, *Osmansko carstvo, klasično doba 1300-1600*, Beograd, 1974., 16; G. OSTROGORSKI, *Serska oblast*, 127, 128.



područja koja su bila pod upravom područnih gospodara, u razdoblju koje je prethodilo Maričkoj bitci, potječu uglavnom iz izvora prema kojima u znanosti često postoji rezerviran stav. Mavro Orbin kaže da su Turci, tijekom sukoba koje je Vukašin imao s koalicijom koju su činili car Uroš, knez Lazar i Nikola Altomanović, opustošili njihov teritorij, što je i bio povod za organiziranje velikog pohoda protiv Turaka. Spomenuti sukob kralja Vukašina s raškom koalicijom smješten je u 1369. godinu,⁶⁸ a to bi značilo da su Turci te godine vjerojatno prodrli na područje despota Uglješe.

Velika promjena na južnim prostorima srpskog carstva nastala je porazom vojske kralja Vukašina i despota Uglješe Mrnjavčevića u bitci na Marici 26. rujna 1371. godine.⁶⁹ Po riječima Mavra Orbina, nasljednicima kralja Vukašina knez Lazar uzeo je Prištinu i Novo Brdo, neke posjede osvojio je Nikola Altomanović, a Balšići su pod svoju kontrolu stavili Prizren.⁷⁰ Zna se pouzdano da je Vuk Branković najkasnije od 1377. godine gospodario Skopljem, dok su braća Dragaši ubrzo po smrti kralja Vukašina prodrli na jug dolinom Strume.⁷¹ U takvoj situaciji njegovim je nasljednicima ostao teritorij u zapadnoj Makedoniji, između Ohrida na zapadu, Vardara, odnosno Crne reke na istoku, dok se na sjeveru protezao do Skoplja i Šar-planine, što su praktično bili i njihovi obiteljski posjedi.⁷² I ti ostatci Vukašinovih zemalja morali su nakon Maričke bitke priznati tursku vrhovnu vlast, zadržavajući kakvu-takvu samostalnost prema onima koji su grabili njihove dojučerašnje posjede, dok su prema Turcima morali imati pokoran odnos. Moguće je da su njihove posjede Turci koristili kao bazu odakle su organizirali pljačkaške pohode u okolne krajeve. Za opseg napada na područje Novog Brda mogli su imati neko uporište u njegovoj blizini. Što se tiče nekadašnjeg područja despota Uglješe s centrom u Seru, on je došao, istina na kratko vrijeme, u ruke Bizantinaca.⁷³

Slomom područja Mrnjavčevića Turcima se stvorio prostor za prodiranje dalje k zapadu. Svoje napade u tome pravcu Turci su provodili u većem opsegu nego što se to moglo zaključiti iz do sada poznatih izvora. O razmjerima i dometima turskih prodora najbolje govori činjenica da je područje Novog Brda,

⁶⁸ M. ORBIN, *Kraljevstvo Slovena*, 51, 52; R. MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 138 – 141.

⁶⁹ R. MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 188; *Istorija srpskog naroda I*, Beograd, 1994., 593 – 602.

⁷⁰ M. ORBIN, *Kraljevstvo Slovena*, 54; R. MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 196, 197.

⁷¹ Mihailo DINIĆ, „Oblast Brankovića“, *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd, 1978., 149, 151; R. MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 197; Marko ŠUICA, *Vuk Branković, Slavni velmožni gospodin*, Beograd, 2015., (dalje: M. ŠUICA, *Vuk Branković*) 70.

⁷² R. MIHALJČIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 197.

⁷³ G. OSTROGORSKI, *Serska oblast*, 143, 144; Radivoj RADIĆ, *Vreme Jovana V Paleologa*, Beograd, 1993., 359.



za koje se pouzdano zna da je bilo predmetom turskih prodora, najvjerojatnije predstavljalo najsjeverniji dio nekadašnjeg Vukašinova područja. Napadajući ovaj kraj, Turci su već tada ugrozili prostor Kosova. To nije bio slučajan prodor u strateški beznačajan teritorij, već osmišljena akcija usmjerena k pljačkanju i destabilizaciji područja i grada od velikog gospodarskog značaja koji je svojim bogatstvom privlačio pljačkaške odrede turske vojske. Kada se radi o ovim napadima na područje Novog Brda, valja reći da oni još uvijek nisu predstavljali nastojanje da se ovlada strateškim mjestima i komunikacijama kao uvjetima daljnje ekspanzije. Plijen i unošenje nesigurnosti među stanovništvom, kao priprema za naredne napade, bili su glavni motivi ovih napada.

Prikaz općeg stanja na području Novog Brda u razdoblju koje je prethodilo njegovu nastanku jest u sljedećem dijelu pisma: „quodem olim infidelis Turchi partes illas saepius invaissent, et ad huc invader, et christianos ibi degentes infestare et opprimere non cessarent. Ipsi rector et parochiani metu dictorum locum ubi dicta Ecclesia consistit relinquentes, et ad fortalitium dicti loci Novi Montis quod infra limites dictae ecclesiae consistit, et a dicta ecclesia per duo milliaria vel circa distat se reducerunt“.⁷⁴ Značaj pisma Urbana VI. za prikazivanje stanja nakon Maričke bitke jest u tome što ono sadrži kronološku slojevitost opisa događanja. Neposredno svjedoči o stanju koje je sigurno počelo ubrzo nakon Maričke bitke i trajalo i u vrijeme pisanja pisma 1381. godine. Nije puno vremena prošlo od rujna 1371. godine do prvih turskih napada na području Novog Brda. Oni su uslijedili već tijekom sljedećih mjesec-dva, prije kraja te godine. Željeli su iskoristiti slom vojnih snaga Mrnjavčevića i obezglavljenost njihova nekadašnjeg područja, pritom ne očekujući da će naići na neki veći i organiziraniji otpor. Nije isključeno da je upravo vojska koja je odnijela pobjedu kod Černomena, odnosno jedan njezin dio, poduzela pohod pljačkaškog karaktera u razdoblju neposredno nakon bitke, doprijevši do Novog Brda. Turci nisu poduzeli samo jedan napad, njihovi ataci bili su u vremenskom kontinuitetu, ponavljajući se vjerojatno svake godine. Ti napadi nisu bili nešto za što se mislilo da će brzo proći, nisu bili kratkotrajni upadi manjeg odreda turskih konjanika, već stalna opasnost kojoj se nije mogao nazrijeti kraj. Odras stanja nesigurnosti koje je zavladao na području Novog Brda jest upravo odluka rektora svete Marije da se stanovništvo s prostora Donjeg trga skloni u grad, a crkva napusti. Uvidjevši razmjere turskih napada i njihovo stalno prisustvo na tom prostoru, stanovništvo iz utvrđenja bilo je svjesno da ne može očekivati da će se u skorije vrijeme stvoriti mogućnost da se vjerska služba u

⁷⁴ Arhiv HAZU, I. d 54. sv. I., 2.



crkvi svete Marije vrši nesmetano. Turci su u tim svojim pohodima opljačkali okolicu samog grada, vjerojatno je i sama crkva svete Marije opljačkana i oskvrnuta. Moguće je da su sličnu sudbinu tada doživjele i pravoslavne crkve na novobrdskom području. O otporu pruženom Turcima prilikom ovih napada malo se toga može reći. Otpor im je mogla pružiti samo posada iz same tvrđave, svakako nedovoljna da ih odvraća od novih napada.

Inače, gradnja crkve svetog Nikole u Novom Brdu neće biti usamljeni primjer napora rimokatoličke zajednice da se u tim neizvjesnim vremenima sagrade novi hramovi na prostorima gdje su njihove zajednice bile brojne. Tih godina (oko 1387. godine) u Prištini će se početi graditi crkva posvećena svetoj Mariji, no ona neće biti dovršena ni do 1442. godine.⁷⁵

Može se pretpostaviti da su turski odredi tada išli još dalje k zapadu, u pravcu susjedne Prištine. Na čije su vojne snage mogli naići turski pljačkaški odredi u susjednim područjima? Početak osmog desetljeća XIV. stoljeća jest doba kada na pozornicu izlazi Lazar Hrebeljanović. Stavivši, ne zna se precizno kada, pod svoju kontrolu Novo Brdo i Prištinu, on je svoj teritorij proširio i na zapad osvajanjem dijela zemalja Nikole Altomanovića (1373. godine).⁷⁶ Na prostoru susjednih Preševa, Vranja i Inogošta učvrstit će se car Uglješa koji je, po riječima Mihaila Dinića, možda ubrzo poslije Maričke bitke priznao tursku vlast.⁷⁷ Sigurno je trebalo dosta vremena i sredstava da se stabilizira situacija u pograničnim krajevima i stvori prepreka daljnjim prodorima turskih odreda.

Sklanjajući se pred turskim napadima, ugroženo stanovništvo Novog Brda i okolice nalazilo je zaštitu u okviru gradskih zidina, gdje će Kotoranin i sagraditi kapelu posvećenu svetom Nikoli. Do toga vremena vjerojatno je bilo podignuto cjelokupno novobrdsko utvrđenje, i mali i veliki grad, pružajući sigurnu zaštitu stanovništvu sklonjenom u njemu. Time bi se potvrdilo gledište da je ubrzo nakon izgradnje malog utvrđen i veliki grad.⁷⁸ Unutar zidina Novog Brda stanovništvo iz varoši, ne samo katoličke kolonije, našlo je utočište suočavajući se s do tada neviđenom opasnošću.

Odjeci događanja koja su uslijedila ubrzo nakon Maričke bitke notirani su u bilješki koju je ostavio dubrovački kroničar Nikola Ranjina. Pod godinom 1371. zabilježio je da je te godine u Dubrovnik došlo veliko mnoštvo ljudi iz Bosne s obiteljima i velikom imovinom u zlatu i glamskom srebru. Uspjeli

⁷⁵ Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, „Priština u srednjem veku“, *Istorijski časopis*, sv. 22, Beograd, 1975., 45 – 74, 64, 65; S. ĆIRKOVIĆ, „Katoličke parohije“, 249 (nap. 43).

⁷⁶ Rade MIHALJČIĆ, *Knez Lazar Hrebeljanović, istorija, kult, predanje*, Beograd, 1989.

⁷⁷ M. DINIĆ, *Za istoriju rudarstva II*, 46.

⁷⁸ Đ. BOŠKOVIĆ, „Arheološka istraživanja Novog Brda“, 104.



su se skloniti od turskih progona i bili su primljeni za dubrovačke građane.⁷⁹ Pozornost privlači njegov navod da su izgnanici došli s velikim količinama zlata i glamskog srebra. Poznato je da je glamom, odnosno glamskim srebrom, u srednjovjekovnim izvorima nazivano srebro s velikim udjelom zlata. Takvo je srebro u velikim količinama vađeno upravo u Novom Brdu i bilo je karakteristično za novobrdski kraj, o čemu opširno govore dubrovački izvori, osobito oni iz prve polovice XV. stoljeća.⁸⁰ Dubrovački kroničar pogriješno je naveo Bosnu kao područje odakle su izgnanici došli. U tome trenutku ona se nije nalazila na pravcu turskih prodora; Turci će Bosnu početi neposredno ugrožavati gotovo desetljeće i pol kasnije.⁸¹ U prilog tvrdnji da izgnanici nisu mogli doći iz Bosne s glamskim srebrom valja istaknuti i poznatu konstataciju da se u bosanskim rudnicima u srednjem vijeku ono nije eksploatiralo.⁸² Podatci dubrovačke kronike, uz opću sliku o događanjima na prostoru Novog Brda koja se dobiva iz pisma Urbana VI., daju argumente da se pouzdano može smatrati da je Novo Brdo napadnuto od strane Turaka krajem 1371. godine, ubrzo nakon Maričke bitke.

Opći razvoj događaja koji je uslijedio nakon rujna 1371. godine može se vidjeti i iz drugih papinskih akata nastalih nedugo nakon ovih zbivanja. Svjedočanstvo o situaciji na južnim područjima Balkana, koja se je odvijala ubrzo nakon Maričke bitke, i razmjerima turskih napada nalazi se u pismu koje je 14. svibnja 1372. godine papa Grgur XI. iz Avignona uputio ugarskom kralju Ludvigu. Papa je pisao da su nedavno do papinskog prijestolja stigle razne vijesti o tome kako su bezbožni Turci, nemilosrdni neprijatelji kršćanskog imena, s brojnom vojskom udarili na neke grčke krajeve, da su podčinili neke srpske velikaše i da su, zauzevši prostrane zemlje, stigli do granica Srbije, Ugarske i Albanije, ugrožavajući već i Jadransku obalu. Na Maričku bitku i pokoravanje srpskih velikaša u Makedoniji odnosi se navod u buli od 13. studenoga iste godine u kojoj Papa kaže da je doznao kako su Turci protiv nekih velikaša i stanovništva dijelova Grčke, Vlaške i Kraljevstva Raške izborili veliku pobjedu. Zauzimajući područja koja su im bila na putu, Turci su

⁷⁹ *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina, Zagrabiae, 1883., 235; Stojan NOVAKOVIĆ, Srbi i Turci XIV i XV veka, Beograd, 1933., 184, 185.*

⁸⁰ Ignjac VOJE, „Argentum de glama“, *Istorijski časopis*, sv. 16 – 17, Beograd, 1970., 15 – 41; Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, „Srpsko srebro i zlato u evropskoj proizvodnji (XIV-XV vijek)“, *Evropa i Srbi, Zbornik radova*, Beograd, 1996., 165 – 172; Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Trgovačke knjige braće Kabužić (Caboga) 1426-1433*, Beograd, 1999., Index materiae s. v. *argento, oro (horo)*.

⁸¹ Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964., 158.

⁸² I. VOJE, „Argentum de glama“, 16.



se tako približili granicama Kraljevstva Raške i Albanije, Kneževine Achaeje i vojvodstva Atene.⁸³ Opći podatci iz ovih dvaju papinskih akata, iako im prethode, predstavljaju potvrdu navoda iz pisma Urbana VI. Informacije u bulama iz 1372. godine odnose se na opća zbivanja na područjima zahvaćenim turskim napadima, dok je pismo Urbana VI. svjedočanstvo o posljedicama tih osvajačkih aktivnosti na jednom manjem prostoru. Između nastanka ovih isprava je jedno desetljeće. Ono što se može naslutiti da će uslijediti, što se nagovještava iz akata Grgura XI., kao epilog se sreće u pismu Urbana VI.

Inajstariji izvor nastao na prostoru ugroženom turskim napadima koji svjedoči o stanju nakon Maričke bitke, kazivanje starca Isaije, govori o razmjerima turskih napada. Njegove riječi, da se nakon Uglješine pogibije Turci „prosuše i proletješe po svoj zemlji, kao ptice po vazduhu“,⁸⁴ ne predstavljaju samo retoričku figuru, već donekle oslikavaju i realno stanje nakon bitke u pogođenim i susjednim zemljama, za što se potvrda može naći u uvodnom dijelu pisma pape Urbana VI.

Slika koju dočarava pismo Urbana VI. upotpunjuje ona saznanja o kolektivnim razmišljanjima ljudi toga doba na prostorima zahvaćenim turskim napadima, a koja govore o njihovu osjećaju ugroženosti i nesigurnosti. Taj osjećaj ostao je u izvorima upamćen kao *strah izmailjčanski* ili *strah od Turaka*.⁸⁵ Upravo je u ovo vrijeme, kao posljedica turskih napada tijekom osmog desetljeća XIV. stoljeća, i nastao ovaj društveni fenomen. U narednim desetljećima on se samo uvećavao pod dojmom daljnjih turskih prodora i novih pustošenja kojima su oni bili praćeni.

U godinama koje su uslijedile Turci su vršili pritisak na područje Novog Brda. U svjetlu ovih turskih napada na Novo Brdo tijekom osmog desetljeća XIV. stoljeća valja promatrati i kazivanje Mavra Orbina o nešto kasnijem prodoru sultana Murata na područje susjedne Prištine u proljeće 1385. godine koje, u kontekstu saznanja o razmjerima turskih pohoda nakon Maričke bitke, ne djeluje kao nerealno.⁸⁶ Vjerojatno je taj pohod, ako je do njega došlo, izvršen

⁸³ Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia II*, Romae, 1860., 115, 116, 130, № CCXXX, № CCLXII; Konstantin JIREČEK, „Srpski car Uroš, kralj Vukašin i Dubrovčani“, *Zbornik Konstantina Jirečeka I*, prijevod O. Šafarik, Beograd, 1959., 341 – 385, 378; G. OSTROGORSKI, *Serska oblast*, 144, 145.

⁸⁴ Đorđe. Sp. RADOJČIĆ, *Razvojni luk stare srpske književnosti*, Beograd, 1962., 163.

⁸⁵ Jovanka KALIĆ, „«Strah turski» posle Kosova“, *Sveti knez Lazar, Spomenica o šestoj stogodišnjici Kosovskog boja 1389-1389*, Beograd, 1989., 185 – 191; Radivoj RADIĆ, *Strah u poznoj Vizantiji 1180-1453 I-II*, Beograd, 2000.; Bojana PAVLOVIĆ, „Strah od Turaka u pismima Dimitrija Kidona 1351 – 1371.“, *Vizantijski svet na Balkanu II*, Beograd, 2012., 373 – 383; M. ŠUICA, *Vuk Branković*, 55 – 57.

⁸⁶ M. ORBIN, *Kraljevstvo Slovena*, 95. Nije isključena mogućnost da je pohod i juriš koji spominje Orbin bio usmjeren ustvari na Novo Brdo koje je jedino u to vrijeme moglo izdržati veću opsadu.



preko područja Novog Brda. Ono je bilo značajno raskrižje putova i od kojega je jedan (*Vranjski put*) vodio k Prištini.⁸⁷ Iščekujući njihove nove napade, knez Lazar Hrebeljanović pripremao je obranu toga grada. U njegovoj povelji Dubrovčanima iz 1387. godine stoji da su Dubrovčani, koji su stekli imovinu u Novom Brdu, bili obvezni uzeti učešće u gradozidanju, obvezi koja se sastojala u gradnji i popravcima gradskih bedema.⁸⁸

Tijekom devetog desetljeća XIV. stoljeća odigrali su se veći sukobi s Turcima kod Dubravnice, u blizini Paraćina (1380./1381. g.) i kod Pločnika, mjesta između Kuršumlije i Prokuplja (1386. g.).⁸⁹ Ti sukobi predstavljali su uvod u veliku bitku koja će se odigrati na Kosovu 28. lipnja 1389. godine. Ovi napadi na područje Novog Brda i susjedne krajeve u razdoblju nakon Maričke bitke svjedoče da su sukobi kneza Lazara s Turcima počeli praktički desetljeće ranije nego što o tome govore poznati srpski izvori. Povijest tih sukoba pokazuje određenu gradaciju njihova opsega; u početku su to bili okršaji s pljačkaškim odredima, za njima su išli manji sukobi s turskim jedinicama, a na kraju je uslijedio obračun epohalnih razmjera. Svaki od tih sukoba odigravao se sjevernije od onoga prethodnog, što govori o nadiranjima jedne, odnosno uzmicanjima druge strane. Kao što se može vidjeti, razdoblje između 1371. i 1389. godine bilo je ispunjeno gotovo stalnim sukobima s Turcima.

Prostor Novog Brda bit će čestom metom kasnijih pohoda na despotovinu. Tako će 1412. – 1413. godine sultan Musa svoje snage usmjeriti na Novo Brdo i njegovu okolicu. Slična situacija odigrat će se i 1427. godine. Prilikom prvog pada despotovine 1439. godine Novo Brdo odolijevat će još dvije godine.⁹⁰ Ostao je upečatljiv opis osvajanja ovog grada iz 1455. godine koji je ostavio Konstantin Mihailović iz Ostrovice.⁹¹ Tom prilikom stradale su i novobrdске crkve. To se vidi iz već spomenutog pisma pape Pija II. koje je nekoliko godina kasnije (1458. god.) uputio barskom nadbiskupu. Papa je tražio od nadbiskupa da dodijeli oprost onim vjernicima koji bi posjetili crkve svetog Nikole i svete Marije u Novom Brdu i nešto priložili za njihovu obnovu.

⁸⁷ Gavro ŠKRIVANIĆ, *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 1974., 95 – 108.

⁸⁸ Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma I-1*, Beograd-Sremski Karlovci, 1929., 120 – 123, 121, № 127; R. MIHALJIĆ, *Kraj srpskog carstva*, 267; M. ŠUIĆA, *Vuk Branković*, 100. Ova odredba ponavljala se i u poveljama despotâ Stefana i Đurđa Brankovića. Poznato je da su Dubrovčani imali udjela u obrani Novog Brda prilikom turskih napada 1439. – 1441. godine. Ivan BOŽIĆ, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd, 1952., 77 – 87.

⁸⁹ Marko ŠUIĆA, „Pripovesti o srpsko-turskim okršajima i «strah od Turaka» 1386. godine”, *Istorijski časopis*, sv. 53, Beograd, 2006., 93 – 121; M. ŠUIĆA, *Vuk Branković*, 75 – 101.

⁹⁰ *Istorija srpskog naroda II*, Beograd, 1994.², 86, 87, 216, 252.

⁹¹ *Konstantin Mihailović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska hronika*, 132.



ADDITIO

(1) *Institutio*

Urbani VI novae parochialis in Novo Monte die 8 februari anno 1381 (in Servia)

Urbanus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri...episcopo Catharensi. Salutem et apostolicam benedictionem. Ad eaque (sic) divini cultus augmentum respiciunt libenter intendimus, eis favorem apostolicum impartimus. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilectorum filiorum Nicolai de Vico (2) rectoris plebani nuncupati parochialis ecclesiae Sanctae Mariae Novi Montis tuę dięcesis et universorum parochianorum eiusdem ecclesiae petitio continebat, quodem olim infidelis Turchi partes illas saepius invasisent, ed (sic) ad huc invadere, et christianos ibi degentes infestare et opprimere non cessarent.

Ipsi rector et parochiani metu dictorum Turcorum locum ubi dicta ecclesia consistit relinquentes, et ad fortalitiū dicti loci Novi Montis, quod infra limites dictae ecclesiae consistit, et a dicta ecclesia per duo milliaria vel circa distat se reducerunt. Quodque postmodum eum in eodem fortalitiū quidam civis Catharensis quamdam capellam sub vocabulo Beati Nicolai de bonis a Deo sibi collatis canonici consorri fecisset, praefatus rector ex tunc in ipsa capella divina celebravit officia, et parochianis ipsis ministravit ecclesiastica sacramenta. Quare (3) pro parte dicti rectoris, et parochianorum nobis fuit humiliter supplicatum, ut capellam quae nullos certos habet redditus, et proventus 50 marcharum argenti secundum communem extimationem valorem annum ut asseritur non excedunt perpetuo invicem unire et annectere et incorporare de spetiali gratia dignaremur. Nos igitur de premissis certam notitiam non habentes, huiusmodi supplicationibus inclinati fraternitati tuę de qua in his et aliis spetialem in Domino fidutiam obtinemus, per apostolicam scripta committimus et mandamus, quatenus si ad id praedicti rectoris assensus accesserit dictam capellam, quae ut asseritur nullum rectorem adhuc habet, ei de ecclesiastica auctoritate nostra perpetuo unias, incorpores et annectas. Volumus autem quod si per se unionem huius modi fieri contingat, liceat rectori (4) dictae ecclesiae, qui fuerit pro tempore eamdem capellam et eius corporalem ac realem possessionem libere apprehendere, et licite perpetuo retinere alicuius licentia minime requirita non obstantibus si aliqui super promissionibus sibi faciendis de huiusmodi capellania aut aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales vel partiales Apostolicae sedis vel legatorum eius litteras impetraverint, etiam si per ad inhibitionem et resservationem, et decretum vel alias quomodolibet sit processum. Quas quidem litteras et processus habitos per easdem ad dictam capellam volumus non extendi, sed nullum per hoc eis quo ad executionem capellarum aut beneficiorum aliorum preiudicium generari, et quibuscumque privilegiis, et indulgentiis, ac litteris



apostolicis specialibus vel generalibus quorumcumque terorum existant personae quae praesentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeant quomodolibet vel differri: et de quibus quorumcumque totis teroribus habenda sic in nostris litteris mentio spetialis. Nos enim ex nunc in tum decernimus inane si secus super his a quoquam quavis auctoritate secenter (sic) vel ignoranter contigerit attemptari. Data Romae apud Sanctum Petrum 6. Idus februarii, pontificatus nostri anno 3. Episcopus Bartholomeus exequutus i comissionem 1383. indictione 6, die 15 septembris praesentibus domino Thoma pontificali rectore ecclesiae Sancte Mariae de Gurgite et ser Antonio Siilocitri de Esculo ita data Cathari in domo habitante dicti episcopi, sic reperitur in Catastico Sancti Triphonis.

(Hrvatska – Arhiv HAZU u Zagrebu, Zbirka hrvatsko-latiničkih rukopisa i kodeksa, *Memorie sulle Bocche di Cattaro concernenti il Culto*, I. d 54., sv. I)



Miljan GOGIĆ

THE ROMAN CATHOLIC PARISH OF NOVO BRDO
IN LATE-MEDIAEVAL PERIOD

SUMMARY

During the first half of the 14th century, due to the development of mining and trade, a significant Catholic parish, which was first mentioned in the sources in 1346, was formed in Novo Brdo. This Catholic community was initially gathered around the church built by German miners – the Saxons, and dedicated to Saint Mary. General situation in the area of Novo Brdo changed after the battle of Marica in September 1371. In a letter addressed to the bishop of Kotor in February 1381, Pope Urban VI summed up the problems faced by the Catholic community in Novo Brdo. According to the information provided to Pope by the rector of St. Mary's, the godless Turks had for a long time been consistently attacking the area of Novo Brdo. Therefore, the rector of the church of St. Mary had to leave the aforementioned church and shelter the population from the area of the Lower Square in the fort of Novo Brdo. Shortly afterwards, probably in mid 1380s, a man from Kotor built a smaller church dedicated to St. Nicholas inside the castle of Novo Brdo. Both of these churches are mentioned in mediaeval archives, and there are some usually incomplete descriptions of these churches or their remains in later canonical references. The question of identifying and locating the church dedicated to St. Nicholas has long been open and controversial. Now we may safely state that its location is inside the castle of Novo Brdo, and its remains were visible by the end of 19th century. After the construction of the church of St. Nicholas, the question of management arose. Nicolaus de Vico, rector of St. Mary's, asked for the Pope's help for the newly built church to be merged with the church of St. Mary. Urban VI gave his support. Nevertheless, the efforts of the rector of St. Mary regarding the unification of the two churches, even with the Pope's support, could not be materialised for a long time. Only the surviving sources from the 1430s point out that these churches were *invicem unitarum*.

The letter by Pope Urban VI represents a valuable source for the events that followed in the areas ruled by the Mrnjavčević brothers after the battle of Marica. After the battle, before the end of that same year, Turkish forces reached Novo Brdo. Fleeing before them, a part of Novo Brdo population was forced to find refuge in distant Dubrovnik, bringing with them large quantities of gold and glam silver, for which Novo Brdo was known, as referenced by the chronicler of Dubrovnik Nikola Ranjina. The purpose of Turkish attacks was looting, and



establishing fear and panic among the population. The letter of Urban VI gives the description of the situation in these areas as seen from other Pope's letters from the 1380s and other rare sources from the endangered areas.

Keywords: Novo Brdo; Kotor; church of St. Nicholas; church of St. Mary; battle of Marica; Turks.